

Znaczenie edukacji i formacji religijnej seniorów jako czynnika wpływającego na jakość ich życia

ks. Rafał Bednarczyk

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Sformułowane w tytule ekspertyzy stwierdzenie ma charakter zarówno wstępnego założenia, jak i hipotezy badawczej domagającej się pogłębionej refleksji i empirycznej weryfikacji. Opiera się ona na stosunkowo dobrze udokumentowanym naukowo przekonaniu co do ważności wartości religijnych dla osób starszych. Potwierdzają to m.in. wskaźniki praktyk religijnych tej grupy wiekowej, wyraźnie górujące nad pozostałymi kohortami. Należy jednak zaznaczyć, że znaczenie religijności dla osób starszych jest uzależnione od różnych czynników, na które składają się m.in. osobiste doświadczenia religijne, gromadzone przez wcześniejsze lata życia, stan zdrowia (w tym stan psychiczny), miejsce zamieszkania (miasto, wieś), możliwości spełniania praktyk religijnych, otoczenie społeczne.

Na tym tle jako dodatkowe założenie badawcze jawi się także przeświadczenie, że religijność jest czynnikiem wpływającym na jakość życia. Można to rozumieć dwójako. Najpierw jako zapewnienie komfortu życia, rodzaj dobrostanu, poczucie duchowego bezpieczeństwa lub oparcia w trudnych momentach starości. Na drugim miejscu – jako czynnik, dzięki któremu seniorzy kształtują (dynamizują) swoje myślenie, odkrywają inspiracje do działania, zmieniają swoje postawy czy systemy wartości, poszerzają obszary zainteresowań, rozwijają kreatywność. W tym przypadku można już uznać, że mamy do czynienia z religijnością w aspekcie edukacyjnym i formacyjnym. Religijność może być tu ujmowana w kategoriach silnej dymensji wpływającej motywująco na osoby starsze zarówno w zakresie stymulowania pożądanych działań (np. pomaganie innym, przebaczenie), jak i powstrzymywania od działań niepożądanych (np. nieuczciwość, wyrządzenie komuś szkody, wykorzystywanie innych, okłamywanie).

Uznając fakt, że religijność wpływa na jakość życia, należy przyjąć, że edukacja w tej dziedzinie może przyczynić się do wzrostu satysfakcji życiowej. Na ogół dzieje się to w ramach zwykłego duszpasterstwa, gdzie wierni mogą korzystać z kazań, katechez, rekolekcji. Tam też zaspokajają swoje podstawowe potrzeby w tym zakresie. Zaznaczyć jednak trzeba, że ten rodzaj edukacji jest na ogół ograniczony do powielanego zbioru tematów o wymiarze dogmatycznym czy moralnym. Ponadto założeniem takiej edukacji jest jednokierunkowy przekaz. Stosunkowo rzadko zdarza się forma komunikacji dwukierunkowej lub wielokierunkowej, co jest uzależnione od umiejętności oratorskich konkretnych duszpasterzy. Trudno wobec tego przyjąć, że ta forma edukacji przyczynia się do znaczącego postępu wiedzy i umiejętności w tym zakresie. Nie znaczy to jednak, iż nie przynosi ona żadnych efektów. Wystarczy, że podtrzyma i upraktycznia wiedzę już posiadaną przez seniorów.

Na wstępie niniejszej ekspertyzy należy także zaznaczyć, iż współczesne badania dotyczące edukacji seniorów na ogół marginalizują lub pomijają obszar związany wprost z edukacją i formacją religijną. Najczęściej edukacja seniorów odnoszona jest do uzyskiwania przez nich kompetencji przydatnych w przedłużaniu aktywności zawodowej bądź poprawie warunków ekonomicznych życia, rozwijania umiejętności

praktycznych potrzebnych do codziennego funkcjonowania (usprawnianie, pielęgnacja zdrowia, obsługa urządzeń technicznych i elektronicznych itp.), poszerzenia wiedzy i umiejętności potrzebnych w działalności społeczno-politycznej oraz charytatywnej (w tym nabywania umiejętności potrzebnych do służenia lub opieki nad innymi), a także nauki jako trosce o swój osobisty i wielokierunkowy rozwój¹. Na tym ostatnim polu można także widzieć miejsce dla treści religijnych, ponieważ łączą się one z potrzebą znajdowania sensu życia. W okresie późnej dorosłości zaznacza się wyraźniej inteligencja skrytalizowana. W odróżnieniu od inteligencji płynnej, związanej z biologicznym potencjałem przyswajania wiedzy (najbardziej rozwiniętej w dzieciństwie i wczesnej młodości), stanowi ona (tj. inteligencja skrytalizowana) zdolność do kumulowania wiedzy i umiejętności gromadzonej przez całe życie². Może się to także objawiać w skłonności do tworzenia pewnej syntezy egzystencji, spojrzenia filozoficznego, mądrościowego na świat i ludzkie sprawy. To spojrzenie dotyczy także wartości i kwestii związanych z wiarą religijną człowieka. Jest to niewątpliwie ważna przesłanka dla stawiania pytania o znaczenie wiedzy religijnej w życiu seniorów oraz postulatu wypracowania propozycji jej wzmacniania.

1. Edukacja i formacja religijna. Próba zdefiniowania wzajemnych odniesień

Edukacja religijna jest określeniem stosowanym głównie do nauczania treści religijnych odnoszących się do systemu wierzeń, norm moralnych, kultu oraz tradycji obecnych w danej społeczności wyznaniowej. Na ogół ogranicza się ona do poznawania własnej tradycji religijnej (np. w Kościele katolickim, Kościele prawosławnym, judaizmie, islamie) i jest organizowana w oparciu o struktury danej społeczności. Termin ten jednak należy odnosić do poznawania tradycji innych religii i w tym znaczeniu edukacja religijna posiada szerszy wymiar (międzykonfesyjny). W tym przypadku pozwala to na porównywanie różnych tradycji myślenia na te same tematy, odnoszące się do sfery potrzeb duchowych. Specyfiką edukacji jest rozwijanie poznania oraz umiejętności praktycznego stosowania wiedzy. Tym samym nie zakłada ona wpływania na decyzję wiary oraz kształtowania postaw religijno-moralnych.

Pod względem skali oddziaływania szerszym pojęciem jest formacja religijna, ponieważ oprócz samej edukacji religijnej zakłada ona także wychowanie moralne oraz wprowadzanie w osobistą relację wiary. W tradycji katechetycznej Kościoła katolickiego ujmowana jest ona jako katecheza, której funkcjami są nauczanie, wychowywanie i wtajemniczanie (inicjacja w życie sakramentalne)³. Funkcja wycho-

¹ J. Halicki, *Edukacja w starości jako działanie poprawiające jakość życia seniorów*, „Chowanna” 2009, nr 2, s. 205-206.

² Zob. M. Adamczyk, *Uczenie się przez całe życie jako element uczestnictwa społecznego osób starszych i ich aktywnego starzenia się*, „Zeszyty Naukowe KUL” 65 (2022), nr 3 (259), s. 72-73.

³ Zob. R. Czekalski, *Katecheza komunikacją wiary. Studium z katechetyki fundamentalnej*, Płock 2006, s. 84-97.

wawcza dotyczy przekazu systemu wartości moralnych oraz formowania na ich bazie postaw i zachowań. Mają one pomagać we właściwej ocenie kwestii związanych z moralnością (jak i dlaczego należy się zachowywać w określony sposób). Ta funkcja ma także istotne znaczenie społeczne, ponieważ służy budowaniu relacji wewnątrzspołecznych w oparciu o fundamentalne wartości moralne. Z wychowaniem łączy się także przekaz pewnych tradycji, narracji historycznych, a także wprowadzanie w życie modlitewne oraz obrzędy liturgiczne. Funkcja wtajemniczająca odnosi się do wprowadzania w doświadczenie spotkania z Bogiem i budowania intymnej relacji z Nim. W Kościele ma to miejsce w czasie sprawowania sakramentów, szczególnie Eucharystii. Celem nadrzędnym formacji rozumianej jako katecheza jest doprowadzenie do nawiązania wewnętrznej relacji z Bogiem⁴, jednakże w sposób zewnętrzny można też opisać ją jako wychowanie (dzieci, młodzieży i dorosłych) do wiary dojrzałej⁵. Posiada ona z założenia cechy działania planowanego, programowego, realizowanego w oparciu o odpowiednio dobrane metody i środki dydaktyczne. Poszczególne jednostki oraz całe cykle edukacyjne powinny posiadać względnie precyzyjne cele szczegółowe, a jej efekty winny być poddawane kontroli, ocenianiu oraz utrwalaniu.

Tak rozumiana katecheza jest bliska cechom typowej lekcji szkolnej, i tak jest najczęściej kojarzona. Dla ścisłości: szkolna lekcja religii nie spełnia wszystkich funkcji katechezy (zwłaszcza funkcji wtajemniczania), dlatego musi być uzupełniana o katechezę parafialną. W dokumentach katechetycznych postuluje się, ażeby katecheza obejmowała zarówno dzieci i młodzież, jak i dorosłych, w tym osoby starsze⁶. Tenże postulat z racji oczywistych najlepiej jest realizowany w odniesieniu do dzieci i młodzieży. Zdecydowanie słabiej odnosi się do dorosłych i osób starszych. Wspomniane dokumenty wydane przez Stolicę Apostolską nie precyzują formy ani treści samej katechezy (formacji religijnej) osób starszych, co powinno być pozostawione do wyboru wspólnotom lokalnym, które zajmują się jej organizowaniem. Zwracają natomiast uwagę na konieczność jej różnicowania z racji na specyficzne potrzeby różnych grup adresatów występujące w społeczności seniorów.

W literaturze katechetycznej można spotkać następujące cele katechezy adresowanej do tej grupy wiekowej:

⁴ W dokumentach katechetycznych jest to opisywane jako doprowadzenie *do spotkania, zjednoczenia i głębokiej zażyłości*. Zob. Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium ogólne o katechizacji*, n. 80. Użycie tych trzech określeń wskazuje, że celem katechezy jest nie tyle efekt intelektualny, co osobista, intymna relacja wiary z osobą Boga.

⁵ Zob. R. Czekalski, *Katecheza komunikacją wiary...*, dz. cyt., s. 56-61.

⁶ *Dorośli, w każdym wieku, nie wyłączając osób w wieku podeszłym, które zasługują na szczególną troskę z racji ich doświadczenia i nurtujących ich problemów, są odbiorcami katechezy na równi z dziećmi, dorastającymi i młodzieżą*. Jan Paweł II, Adhortacja apostolska o katechizacji *Catechesi tradendae*, n. 45. Zob. Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium ogólne o katechizacji*, n. 186-188; Papieska Rada ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji, *Dyrektorium o katechizacji*, n. 266-268.

- zapewnianie wsparcia fizycznego, uczuciowego, intelektualnego i duchowego,
- pomaganie w dobrym zagospodarowaniu czasu wolnego,
- wspomaganie w zrozumieniu i akceptowaniu ograniczeń wynikających ze stanu zdrowia,
- wspieranie w podejmowaniu pełnego zaangażowania w życie wspólnoty,
- towarzyszenie w przygotowaniu do śmierci⁷.

W tej perspektywie katecheza dla seniorów ma służyć ich wsparciu w sytuacji, w jakiej się znajdują. Jest to ważny wniosek w kontekście interesującego nas zagadnienia.

W sensie właściwym pojęcie katechezy odnosi się do tych form edukacji katechetycznej, które zawierają wszystkie jej funkcje (nauczania, wychowania i inicjacyjną), posiadają zorganizowaną strukturę, precyzyjne określone cele i program, a ponadto stanowią integralny (całościowy) przekaz treści wiary. O takiej katechezie możemy mówić właściwie głównie w odniesieniu do różnych form przygotowania do sakramentów i – z pewnym zastrzeżeniem – do szkolnej lekcji religii. To pojęcie jest jednak używane w znacznie szerszym zakresie i jest odnoszone także do różnych form działalności nauczycielskiej i pastoralnej, takich jak kazania, rozważania, konferencje, rekolekcje, prelekcje, spotkania formacyjne w małych grupach parafialnych, spotkania okolicznościowe czy pielgrzymki do sanktuariów. Posiadają one luźniejszą formułę (pozbawioną sztywnych rygorów właściwych dla struktury lekcyjnej), mogą się układać w cykle tematyczne (jak ma to miejsce w przypadku papieskich katechez środowych wygłaszanych przy okazji modlitwy Anioł Pański), ale na ogół nie obejmują całościowego depozytu nauczania. Tę formę katechezy spotykamy w Kościele najczęściej.

W podsumowaniu rozważań dotyczących stosowanych pojęć trzeba zwrócić uwagę na rozbieżność zakresów, jakie tworzą. Edukacja religijna odnosi się głównie do sfery poznawczej, intelektualnej. Najczęściej traktowana jest jako część katechezy (lekcja religii) i ma zwykle charakter konfesyjny. Taka sytuacja ma miejsce w Polsce, ale też w wielu innych krajach Europy, gdzie występuje dominacja jednego wyznania. Są jednak także państwa, w których edukacja religijna posiada wymiar międzykonfesyjny, a nawet szerzej – multireligijny. Wówczas preferowane jest poznawanie różnych tradycji religijnych (np. islamu, judaizmu, buddyzmu, hinduizmu). Przy współczesnych przemianach kulturowych, zjawisku migracji i kontaktów z przedstawicielami innych religii taka edukacja nabiera istotnego znaczenia⁸. Formacja reli-

⁷ Zob. R. Ceglarek, *Katecheza dla osób starszych*, „Ateneum Kapłańskie” 2011, z. 1, t. 157, s. 66; tenże, *Osoby starsze w strategii katechetycznej Kościoła*, w: *Polska krajem misyjnym? 1050 lat chrześcijaństwa w Polsce*, red. T. Wielebski, P. Ochotny, M. Tutak, Warszawa 2016, s. 340.

⁸ Zob. R. Czekalski, *W poszukiwaniu kulturowego cohabitation dla współczesnej i przyszłej Europy: chrześcijaństwo, islam, judaizm*, „Studia Theologica Varsaviensia” 2012, nr 2, s. 214–221.

gijna jest pojęciem odnoszącym się do oddziaływania wykraczającego poza nauczanie. Obejmuje ona także wychowanie i wprowadzenie (inicjację) w życie wspólnoty religijnej. W Kościele ten rodzaj formacji nazywany jest katechezą lub katechizacją. Od strony treściowej formacja zasadniczo nie wykracza poza ramy wyznaczone przez własną doktrynę (choć w szkole na lekcjach religii poruszane są także tematy związane z innymi religiami, jednak na ogół dość powierzchownie). Zatem formacja religijna w stosunku do pojęcia edukacji religijnej posiada poszerzoną skalę oddziaływania pedagogicznego, a jednocześnie zawężone spektrum tematyczne, którego centralną osią pozostaje idea wiary zgodna z tradycją danej konfesji.

2. Religijność osób starszych⁹

Wprowadzeniem do tego punktu analizy niech będą słowa krakowskiego socjologa Pawła Ulmana zajmującego się badaniem religijności osób starszych. Jego zdaniem istnieje wyraźna korelacja pomiędzy religijnością a poziomem zadowolenia z życia i szczęścia wśród osób starszych. Jak zauważa wspomniany autor: „Wysoka satysfakcja z życia koresponduje z deklaracją religijności. W pozostałych przypadkach nie ma już tak wyraźnej jednoznaczności. W perspektywie osi odciętych umiarkowana religijność koresponduje z umiarkowaną lub brakiem satysfakcji z życia, natomiast brak religijności jest pomiędzy poszczególnymi kategoriami satysfakcji z życia. W perspektywie dwóch osi brak religijności najbardziej koresponduje z brakiem satysfakcji z życia. Bardzo podobne wyniki otrzymano dla korespondencji między religijnością a poczuciem szczęścia”¹⁰. Dla osób odpowiedzialnych za edukację seniorów powyższe stwierdzenie, sformułowane na bazie przeprowadzonych badań, powinno stanowić rodzaj imperatywu, aby problematykę religijną traktować jako istotny element oferty dydaktycznej.

Wzmacnianie religijności wśród osób starszych może wiązać się z procesami zachodzącymi w okresie późnej dorosłości. Umowną granicą jest wiek 60 lat, który przybliża moment wygaszania aktywności zawodowej, także z uwagi na stopniowe pogarszanie się możliwości podejmowania pracy na dotychczasowym poziomie (z racji np. na osłabienie fizyczne lub trudności z obsługą nowoczesnych urządzeń). Na tym etapie życia pojawiają się wielorakie dolegliwości fizyczne, czasem także poważniejsze, a nawet przewlekłe choroby. Wraz z przejściem na emeryturę

⁹ Poniższy fragment ekspertyzy czerpie z opracowania: R. Bednarczyk, *Potrzeby religijne seniorów przed i po pandemii COVID-19 w świetle wyników badań socjometrycznych przeprowadzonych w wybranych gminach na terenie województwa mazowieckiego*, w: *Pandemia a seniorzy. Wyzwania-działania-rozwiązania*, red. E. Bojanowska, R. Czekalski, Warszawa 2023, s. 175-179.

¹⁰ P. Ulman, *Religijność osób starszych w Polsce. Wyniki badań statystycznych*, „*Studia Socialia Cracoviensia*” 2017, nr 2, s. 207, <http://czasopisma.upjp2.edu.pl/studiasocialiacracoviensia/article/viewFile/2464/2302>. (dostęp 15.06.2024); por. E. Rydz, A. Tychmanowicz, *Religijność seniorów. Uwarunkowania i funkcje*, Lublin 2019, s. 102-110.

człowiek musi przeorganizować swoje życie, a także przedefiniować cele życiowe. Jednym z efektów zakończenia aktywności zawodowej jest większa ilość czasu. Dla jednych może to oznaczać szansę na realizację odkładanych dotąd planów (np. wyjazdy, rozwijanie pasji, a nawet studia), a dla innych – pustkę, brak zajęcia. Na tym etapie wzrasta znaczenie takich wartości jak spokój, zdrowie fizyczne i umysłowe, harmonia z otoczeniem. Dużego znaczenia nabierają więzi rodzinne, także kontakty z dalszą rodziną. W tym okresie dokonuje się podsumowania i porządkowania dorobku życia. To czas, aby przemyśleć rozdysponowanie majątku, w tym także pamiętek rodzinnych. Dla wielu ważne jest utrwalanie wspomnień oraz tradycji. Osoby starsze starają się też przekazywać młodszym swoją filozofię życia, wpoić pewne zasady postępowania, a także treści religijne, w tym doświadczenie wiary. Podkreślają przy tym potrzebę kierowania się zdrowymi zasadami moralnymi. Seniorzy niejednokrotnie traktują ten moment jako podsumowywanie własnego życia w znaczeniu samorozliczania się pod względem religijno-moralnym. Jednym z elementów tego procesu jest potrzeba pogodzenia się z innymi, wynagrodzenie wyrządzonych krzywd, dopełnienie zobowiązań. Powoli dojrzewa także myślenie odnoszące się do śmierci, własnego pogrzebu oraz rzeczywistości po śmierci.

Sytuacja psychofizyczna seniorów będzie się różnić w zależności od kondycji i stanu zdrowia danej osoby, przedłużania lub skracania aktywności zawodowej (niektórzy pozostają aktywni nawet po ukończeniu 70 roku życia) oraz sytuacji rodzinnej (lub braku rodziny). Pomimo tychże różnic, a także osobistych doświadczeń związanych z przejściem na emeryturę czy posiadanych zdolności umysłowych, na tym etapie życia na ogół pogłębia się zainteresowanie tematyką religijną, wzmacnia się kontakt z parafią (nawet pomimo trudności z docieraniem do wspólnoty), a korzystanie z różnych praktyk religijnych pomaga w znoszeniu trudu starzenia się, nasilających się dolegliwości zdrowotnych, a także w przeżywaniu śmierci bliskich osób¹¹. Z uwagi na bardzo konkretne znaczenie treści wiary dla osób starszych, wzrasta u nich potrzeba uporządkowania swojej wiedzy religijnej, skorygowania jej, rozwiania wątpliwości, aby uczynić swoją relację z Bogiem czymś bliskim. Trzeba także podkreślić, że poziom potrzeb religijnych u osób 60+ jest bardzo zróżnicowany. Wynika to z wielu czynników, którymi są: wychowanie religijne otrzymane w dzieciństwie, wpływ otoczenia w postaci środowiska zawodowego (preferowanej tam aksjologii bądź niemoralności), dominujących wzorców kulturowych i religijnych, charakteru lokalnej społeczności, a wreszcie różne sytuacje losowe (wypadki,

¹¹ Por. K. Białożył, *Wielowymiarowy proces starzenia się i starości*, w: Człowiek wobec bólu, cierpienia i śmierci, red. J. Stala, N. Bravena, Kraków 2013, s. 38-47; J. Stala, *Osoba starsza a sens życia*, w: *tamże*, s. 23-32; M. Sękowska, *Neopsychoanalityczna koncepcja rozwoju psychospołecznego Erika H. Eriksona*, w: *Duchowy rozwój człowieka. Fazy życia, osobowość, wiara, religijność. Stadialne koncepcje rozwoju w ciągu życia*, red. P. Socha, Kraków 2000, s. 138-139; B. Woźniak, *Zaangażowanie religijne a stan zdrowia osób w wieku podeszłym: mechanizmy zależności, wybrane wyniki badań*, „Przegląd Socjologiczny” 2012, t. 61, nr 2, s. 207-237.

sytuacje graniczne, inne silne doświadczenia). Zdecydowanie najbardziej na poziom religijności seniorów wpływają czynniki wewnętrzne, takie jak doświadczenie rozwoju wiary, zaangażowanie w życie wspólnoty religijnej, pozytywne odbieranie osób duchownych, w tym własnych duszpasterzy. Pomimo nawet sprzyjających warunków dla wzrostu zainteresowania religijnością nie w każdym przypadku ma to miejsce. Nawet potoczna obserwacja pozwala zauważyć, że niemała część populacji seniorów zachowuje obojętność wobec religii i instytucji religijnych, a nawet przejawia wrogość. To zjawisko może ujawniać się zwłaszcza wobec przedstawicieli tychże instytucji, np. osób duchownych w Kościele.

Na religijność osób starszych pewien wpływ wywierają wzory osobowe ukształtowane przez tradycję chrześcijańską w oparciu o źródła biblijne i hagiograficzne. Ten wątek umyka badaniom psychologicznym, ale wydaje się istotny. Biblijny obraz człowieka starego wiąże się okazywaniem szacunku, a długowieczność postrzegana jest jako znak błogosławieństwa Boga i nagroda za godne i wierne kierowanie się nakazami Prawa. W Starym Testamencie starszych traktowano jak mędrców, którym młodszy byli zobowiązani okazywać szacunek (przykłady ojca młodego Tobiasza czy Hioba)¹². Na kartach Nowego Testamentu także znajdują się zachęty do zachowania postawy ufności względem Boga w sytuacji choroby i cierpienia, co łączono z żywą pobożnością (przykładami są sędziwi Symeon i Anna)¹³. Wzorem postaci, która wpłynęła na sposób przeżywania starości w duchu wiary, jest św. Monika – matka św. Augustyna, która jest symbolem cierpliwiej, długotrwałej modlitwy. Jako żarliwa chrześcijanka cierpiała z powodu swego syna, który wiódł życie dalekie od Boga. Z tego powodu przez długie lata modliła się o jego nawrócenie. Dla osób starszych pozostaje przykładem kogoś, kto cierpliwą i pełną wiary modlitwą przyczynił się do wzbudzenia wiary u swojego dziecka¹⁴.

Obszarem zaangażowania seniorów może być działalność charytatywna czy wspieranie różnych dzieł Kościoła (np. wychowawczej, misyjnej)¹⁵. Swego czasu popularne było wstępowanie do trzeciego zakonu (chodziło o realizację idei duchowości franciszkańskiej przez osoby żyjące w świecie). Dziś rozwija się forma

¹² Por. Jan Paweł II, *List do osób w podeszłym wieku*, n. 6-8, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_paweł_ii/listy/do_starszych_01101999.html. (dostęp 15.06.2024).

¹³ Zob. J. Kochel, *Biblijna pedagogia starzenia się, w: Służyć (z) miłością. Księga dedykowana Księdzu Biskupowi dr. hab. Antoniemu Długoszowi w dwudziestą piątą rocznicę sakry biskupiej*, red. A. Walulik i in., Częstochowa 2019, s. 416-427.

¹⁴ Św. Augustyn (+430) nawrócił się i przyjął chrzest w wieku 33 lat. Wcześniej prowadził życie dalekie od wiary i moralności chrześcijańskiej. Św. Monika (+387) – jego matka przeżywała to jako głęboki duchowy ból z racji na sprawę zbawienia syna, dlatego nie ustawała w modlitwie za niego.

¹⁵ Przykłady takich świętych to m.in. św. Jadwiga Śląska (+1243), św. Elżbieta Węgierska (+1231), św. Kinga (+1292).

życia nawiązującego do tradycji zakonnej wdowieństwa konsekrowanego (wdowy konsekrowane). Ten rodzaj pobożności odnosi się do wartości życia wiecznego¹⁶.

W Polsce od lat dziewięćdziesiątych XX w. można zauważyć progres aktywności religijnej i społecznej osób 60+. Jednym z przykładów działań, które przyczyniły się do rozbudzenia religijności oraz integracji seniorów, stało się utworzenie przez redemptorystę o. Tadeusza Rydzyka z Torunia konsorcjum medialnego obejmującego rozgłośnię Radio Maryja, Telewizję Trwam oraz czasopismo Nasz Dziennik. Dzięki powstaniu stacji radiowej osoby starsze, samotne mogły znaleźć dla siebie możliwość udziału w codziennych modlitwach oraz wysłuchania dobrze prowadzonych audycji poświęconych tematyce religijnej i społecznej. Poczucie więzi z rozgłośnią wzmacniała dodatkowo możliwość zabierania głosu na antenie czy transmitowane na żywo wizyty redakcji w parafiach. Dzięki temu wytworzyło się silne, dobrze zorganizowane środowisko słuchaczy. To było *novum*, ponieważ wcześniej osoby starsze aż tak się nie zrzeszały, skupiając się na ograniczonym polu działania. Dzięki mediom o. Rydzyka to podejście uległo zmianie. Seniorzy uświadomili sobie, że nie są marginesem społeczeństwa, ale stanowią jego znaczącą część. Korzystając z siły mediów mogą się integrować i wpływać na różne instytucje w celu inicjowania zmian w życiu społecznym na poziomie lokalnym, regionalnym, a nawet ogólnopolskim. Przyniosło to ożywienie społeczne i eklezjalne tej grupy wiekowej.

Osoby, które przez całe życie rozwijały harmonijnie swoją religijność w okresie późnej dorosłości mogą poczuć potrzebę dalszego jej pogłębiania. Chodzi o zwiększone zainteresowanie treściami religijnymi w postaci zorganizowanych spotkań (np. UTW, KIK, Civitas Christiana), konferencji, sympozjów, prelekcji, katechez, wykładów, filmów, książek itp. Seniorzy starają się w ten sposób uzupełnić i zaktualizować swoją dotychczasową wiedzę religijną, często postrzeganą jako fragmentaryczna. Pogłębianiu doświadczeń religijnych mogą służyć wspólnoty modlitewne, grupy parafialne, wyjazdy na rekolekcje zamknięte, pielgrzymki, zjazdy, spotkania charyzmatyczne. W grupie osób starszych można zauważyć chęć budowania coraz bardziej samodzielnej i świadomej relacji z Bogiem¹⁷.

Dodatkowy, silny wpływ na dynamikę doświadczeń religijnych osób starszych może mieć kontekst choroby terminalnej. W tej sytuacji nowego, pogłębianego znaczenia nabierają dotychczasowe doświadczenia i praktyki modlitewne. Spotkania z bliskimi osobami naznaczone są dodatkową intensywnością, są bardziej celebrowane. Różne słowa i gesty nabierają charakteru przesłania skierowanego do młodszych członków rodziny. Chorzy, którzy są w stanie swoje cierpienie przeżywać w duchu wiary, jednocześnie potrafią zdobywać się na przyjmowanie każdego dnia

¹⁶ Zob. R. Bednarczyk, *Encyklika Benedykta XVI „Spe salvi” jako papieska katecheza o nadziei w obliczu doświadczenia śmierci*, w: *Człowiek wobec bólu, cierpienia i śmierci*, dz. cyt., s. 63-66.

¹⁷ Zob. S. Tokarski, *Dojrzałość religijna*, w: *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, red. S. Głaz, Kraków 2006, s. 160.

życia jako daru od Boga. To rodzi w nich wolę dobrego przeżywania danego im jeszcze czasu. Takie sytuacje świadczą o szczególnej dojrzałości religijnej danej osoby i raczej nie zdarzają się często. Przeżywanie w taki sposób choroby terminalnej bywa okazją do swego rodzaju edukacji religijnej osób z najbliższego otoczenia. Poczucie, że ktoś odchodzi pełen godności i wewnętrznego pokoju, sprawia, że pomimo bólu powodowanego stratą tej osoby rodzi się doświadczenie transcendencji (bliski zmarły odchodzi na spotkanie z Bogiem)¹⁸.

To, że potrzeby religijne ulegają wraz z wiekiem pogłębieniu, od lat potwierdzają badania empiryczne¹⁹. Takich wniosków dostarczają opublikowane przez Małgorzatę Tatalę i Czesława Walesę w 2021 r. wyniki ankiety, która została przeprowadzona wśród 608 osób dorosłych w różnym wieku. Na jej podstawie dokonano zestawienia i porównania poziomów doświadczeń religijnych poszczególnych kohort wiekowych (osób w okresie wczesnej, średniej i późnej dorosłości). Brano pod uwagę: ocenę ważności religii (powiązania własnego życia z Bogiem, rozumienia go jako powołania); przeżycia negatywne (bunt, złość wobec Boga); wsparcie doświadczane od Boga; poziom zaufania Bogu (przyjęcie trwałej, pozytywnej postawy wobec Boga); otwarcie się na Pana Boga (zaangażowanie we wzmacnianie doświadczenia bliskości Boga). W świetle przeprowadzonej analizy potwierdzona została wstępna hipoteza o zróżnicowaniu poziomu doświadczeń religijnych wśród dorosłych z uwagi na wiek. Ocena ważności religii, wsparcia doświadczanego od Boga i zaufanie do Niego najwyższy poziom osiągnęły u osób w późnej dojrzałości. Z kolei nieco niższą ocenę tych komponentów religijności deklarowali przedstawiciele pośredniej kohorty wiekowej, zaś najniższy osoby na wczesnym etapie dorosłości. Tę regułę potwierdza ustosunkowanie się badanych do ostatniego pytania, dotyczącego deklaracji w sprawie przeżyć negatywnych. Najrzadziej takich odpowiedzi udzielali przedstawiciele najstarszej grupy, a najczęściej bunt lub złość w stosunku do Boga deklarowali najmłodsi dorośli. Brak zdecydowanego zróżnicowania ze względu na wiek zanotowano jedynie przy pytaniu o otwartość na Boga²⁰.

Podsumowując ten aspekt ekspertyzy, należy stwierdzić, iż dla osób starszych wartości duchowe oraz potrzeby religijne są ważniejsze niż dla przedstawicieli młodszych grup wiekowych. Ma to związek z czynnikami zewnętrznymi (społecznymi), jak choćby z przechodzeniem na emeryturę. Towarzyszy temu poczucie stopniowej utraty sił, ograniczania sprawności, pogorszenia stanu zdrowia. Ważną potrzebą

¹⁸ Por. Cz. Walesa, *Rozwój religijności człowieka*, w: *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, dz. cyt., s. 144; B. Krystkowiak, *Tajemnice starości – religijne życie seniorów*, „Humaniora. Czasopismo Internetowe” 2013, nr 4, s. 114, https://www.academia.edu/20145462/Tajemnice_starosci_religijne_zycie_seniorow (dostęp 15.06.2024).

¹⁹ CBOS, *Polski pejzaż religijny – z dalekiego planu. Komunikat z badań nr 89/2022*, s. 6, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_089_22.PDF (dostęp 15.06.2024).

²⁰ Zob. M. Tatala, Cz. Walesa, *Porównanie doświadczeń religijnych w okresie wczesnej, średniej i późnej dorosłości*, „Psychologia Rozwojowa” 2021, nr 1, s. 40-44, <https://www.ejournals.eu/Psychologia-Rozwojowa/2021/Numer-1-2021/> (dostęp 15.06.2024).

tego etapu jest także dokonanie bilansu swojego życia. Na konkretny kształt religijności mają także wpływ wzorce społeczno-kulturowe osób starszych. Ich źródłem bywają stereotypy i modele zachowań uformowane w danej społeczności religijnej, osobiste doświadczenia oraz poziom potrzeb religijnych. Uwrażliwienie seniorów na wartości religijne nie musi przekładać się na zwiększoną częstotliwość praktyk religijnych. Bywa, że ta religijność jest zaspokajana pozainstytucjonalnie, a nawet nabywa charakteru areligijnego czy wręcz ateistycznego²¹.

3. Strategie działań promujących edukację religijną wśród seniorów

Edukacja religijna organizowana dla seniorów, niebędąca zwykłą katechezą prowadzoną przy parafii, ma charakter otwarty, innowacyjny, nastawiony na stawianie pytań egzystencjalnych czy problemów natury moralnej, aby na gruncie bogatych zasobów teologii znajdować odpowiedzi. Taką funkcję mogą spełniać głównie UTW, prowadzone pod opieką Kościoła. W świetle najnowszych danych GUS w roku akademickim 2021/2022 na 552 placówki prawdopodobnie tylko jedna działała pod auspicjami Kościoła lub związku wyznaniowego. W wykazach wykładowców duchowni stanowili najmniejszą grupę (zaledwie kilka procent)²². W tym zestawieniu nie ma też informacji o tym, czy w poruszanych tematach były obecne treści religijne (teologiczne), choć trudno całkowicie wykluczyć tę opcję. W tej perspektywie należałoby uznać, że nie istnieje na tym polu praktycznie żadna edukacja religijna.

Powyższy wniosek na szczęście nie jest prawdziwy, ponieważ w wielu miastach (a nawet wioskach) funkcjonują instytucje o charakterze zbliżonym do UTW. Na przykładzie Uniwersytetu Otwartego działającego przy UKSW w Warszawie można stwierdzić, że współpracuje on na stałe przynajmniej z kilkoma ośrodkami parafialnymi. Są to: Akademia ABC Chrześcijaństwa – parafia pw. św. Maksymiliana Kolbe w Płońsku, Akademia Colloquia Gostiniensia – parafia pw. św. Marcina w Gostyninie, Warszawska Akademia Biblijna, Warszawsko-Praska Akademia Wiary przy parafii Matki Boskiej Częstochowskiej w Zielonce, Akademia Cnót Obywatelskich przy parafii Świętego Krzyża w Warszawie²³. W październiku 2023 r. została podpisana umowa pomiędzy UKSW a wójtem gminy Gozdowo o współpracy pomiędzy Uniwersytetem Otwartym a utworzonym właśnie UTW w Gozdowie. Jedną z osób wchodzących w skład przedstawicieli UTW był miejscowy proboszcz.

²¹ Por. A. Fabiś, *Rozwój duchowy jako atrybut dojrzałości w starości*, „Exlibris Biblioteka Gerontologii Społecznej” 2015, nr 1, s. 14, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-c784e216-a993-431b-bc2a-996cb5abcc0c> (dostęp 15.06.2024).

²² GUS, *Uniwersytety trzeciego wieku w roku akademickim 2021/2022*, opr. K. Adamska, A. Sarnowska, A. Zaliwska-Szymańska, Warszawa–Gdańsk 2023, s. 12, 16, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/universytety-trzeciego-wieku-w-roku-akademickim-20212022,11,4.html> (dostęp 15.06.2024).

²³ Zob. *Uniwersytet Otwarty UKSW*, <https://uo.uksw.edu.pl/node/392> (dostęp 15.06.2024).

Zatem pomimo tego, że ta placówka jest związana jest Gminną Biblioteką Publiczną w Gozdowie, to jednym z podmiotów włączonych w jej rozwój jest parafia²⁴.

W ramach Uniwersytetu Otwartego organizowane są w wymienionych ośrodkach wykłady prowadzone przez nauczycieli akademickich z UKSW nt. kwestii społecznych czy światopoglądowych, rozpatrywanych z perspektywy katolickiej. Prowadzone są one cyklicznie z częstotliwością kilku na semestr. Jest to jednak działanie, które skupia osoby zainteresowane tą problematyką. Kontakt z wykładami akademickimi może owocować dodatkowo sięganiem do ich tekstów czy też szerszej literatury teologicznej. Dzięki takim spotkaniom słuchacze mają szansę uzyskać przystępne wyjaśnienia zagadnień, które w opracowaniach naukowych stanowią dużą trudność dla zwykłego czytelnika.

Powyższe przykłady placówek ukierunkowanych bezpośrednio na edukację religijną seniorów należy także uzupełnić o ośrodki, które, przynajmniej w założeniach, są skierowane do przedstawicieli szerszych grup wiekowych. Do nich należy zaliczyć Kluby Inteligencji Katolickiej czy Stowarzyszenie Civitas Christiana. W praktyce w tych środowiskach przeważają jednak osoby starsze. Wymienione placówki mają dłuższą tradycję zrzeszania osób z wyższym wykształceniem, niekiedy wywodzących się z duszpasterstw akademickich, reprezentujących myślenie oparte na wartościach chrześcijańskich. Trudno dziś oszacować liczbę osób związanych z tymi organizacjami, ponieważ w spotkaniach mogą brać udział także niezrzeszeni. Należy zatem przypuszczać, że wiele osób pojawia się na nich okazjonalnie z uwagi na poruszany w ramach spotkania temat. Działalność tych podmiotów związana jest na ogół z większymi ośrodkami miejskimi.

W podsumowaniu tego punktu należy zauważyć, iż pomimo rozwoju w Polsce sieci UTW, które w świetle danych GUS za rok akademicki 2021/2022 zrzeszały blisko 90 tys. członków w 552 placówkach²⁵, właściwie nie podejmują one edukacji religijnej, a przynajmniej tak należy interpretować opublikowane dane. Tę lukę w pewnym stopniu uzupełniają ośrodki powiązane z uczelniami teologicznymi oraz organizacje zrzeszające środowiska inteligenckie reprezentujące tradycje chrześcijańskie. Barierą dla rozwoju tego typu placówek są finanse. Dotyczy to zarówno UTW, jak i placówek prowadzonych pod opieką Kościoła. Tam, gdzie pozwalają

²⁴ Zob. *Razem dla seniorów*, <https://uksw.edu.pl/razem-dla-seniorow/> (dostęp 15.06.2024).

²⁵ GUS, *Uniwersytety trzeciego wieku w roku akademickim 2021/2022*, dz. cyt., s. 9. O wzroście zainteresowania UTW świadczy fakt, że w 2007 r. słuchaczy UTW było ok. 40 tys., czyli o ponad połowę mniej niż obecnie. Por. W. Borczyk, *Uniwersytety trzeciego wieku w Polsce – różnorodność rozwiązań prawno-organizacyjnych*, <https://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/DDB3582FEA69F634C12572D60046C380/%24File/Uniwersytety%20trzeciego%20wieku%20w%20Polsce.pdf> (dostęp 15.06.2024). Najwyższy poziom pod względem liczby słuchaczy UTW osiągnęły przed pandemią. W świetle danych GUS, opublikowanych w 2019 r., z tej formy edukacji korzystało ponad 113 tys. osób. Zob. Główny Urząd Statystyczny, *Uniwersytety trzeciego wieku w Polsce w 2018 r.*, opr. K. Adamska, Gdańsk 2019, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/universytety-trzeciego-wieku-w-polsce-w-2018-r-,10,2.html> (dostęp 15.06.2024).

warunki, rozwijają się one stosunkowo prężnie. Jednak bez odpowiednich rozwiązań finansowych ich możliwości działania pozostają ograniczone.

4. Postulaty dotyczące badania i tworzenia edukacji religijnej dla seniorów

Z uwagi na prekursorski charakter proponowanych badań w obrębie edukacji religijnej osób starszych należy w oparciu o dotychczasowe analizy wskazać kilka postulatów. Dzięki temu będzie możliwe zdiagnozowanie stanu edukacji religijnej seniorów oraz potrzeb tej grupy wiekowej. Kolejnym krokiem powinno być wypracowanie modelu, który stając się narzędziem testowania w wybranych gminach, pozwoliłby dodatkowo zweryfikować przyjęte założenia.

Postulaty i pytania badawcze

Jakie grupy seniorów są zainteresowane edukacją religijną?

To pytanie jawi się jako podstawowe. Należy jednak zasygnalizować trudność w postaci sposobu rozumienia edukacji przez samych seniorów, którzy w wywiadach mogą myśleć, iż w pytaniu chodzi o zwykłe kazania lub katechezy w parafii. Wówczas pytani o potrzebę udziału w edukacji religijnej mogą odpowiadać negatywnie, opierając się na argumentacji typu: *jak mam potrzebę słuchania kazania czy katechezy, to idę do kościoła lub korzystam z mediów*. Należałoby zatem przedstawiać edukację religijną jako płaszczyznę poszerzania wiedzy o nowe aspekty, uwzględniające specyficzne potrzeby i zainteresowania seniorów. Z założenia miałyby ona spełniać funkcję integrowania seniorów oraz duchowego wsparcia dla nich.

W postawionym wyżej pytaniu badawczym kluczowe pozostałoby ustalenie, jak rozkłada się poziom zainteresowania tak rozumianą edukacją w różnych grupach wiekowych, środowiskach zamieszkania (miasto, wieś), z racji na płeć, wykształcenie czy status materialny.

Jakie formy edukacji religijnej preferują seniorzy?

To pytanie także domaga się pewnego wprowadzenia, aby seniorzy mieli świadomość, że nie chodzi o formy edukacji, z jakimi na ogół mogą spotkać się w swoim kościele. Spektrum propozycji powinno obejmować m.in. prelekcje, sympozja, zajęcia w ramach UTW (KIK-u, Civitas Christiana itp.), warsztaty artystyczno-religijne, spotkania w małych grupach, pokazy filmowe, koła dyskusyjne, kluby dobrej książki, wycieczko-pielgrzymki²⁶, spotkania muzealne (lub inne wydarzenia artystyczne)

²⁶ Ten rodzaj edukacji traktowany bywa jako szczególnie atrakcyjny dla seniorów z racji na łączenie aspektów religijnych z wieloraką aktywnością poznawczą, doznaniem artystycznymi, relaksem fizycznym i duchowym.

połączone z wykładem, rozmowy na tematy aksjologiczno-religijne z zaproszonymi gośćmi (np. artystami, naukowcami, społecznikami, sportowcami, ludźmi Kościoła), wieczorki z poezją religijną, a także korzystanie z dostępu do zasobów internetowych (artykuły, blogi, konferencje, wykłady, kazania, rekolekcje itd.).

Jakie treści wchodzące w zakres edukacji religijnej powinny być przedmiotem edukacji?

Tutaj należałoby uwzględnić zarówno zagadnienia wchodzące w skład podstawowego korpusu nauczania Kościoła (kwestie dogmatyczne, moralne, liturgiczne, biblijne, duchowość). Obok nich powinny pojawić się propozycje treści łączących się z innymi dziedzinami wiedzy, takimi jak historia Kościoła, literatura i sztuka sakralna, filozofia i kultura chrześcijańska, ekologia, zdrowe żywienia (np. w tradycjach klasztornych), pielęgnacja zdrowia (np. ziołolecznictwo), psychologia chrześcijańska, prawo oraz edukacja cyfrowa (w celu wykorzystywania zasobów internetowych odnoszących się do tematyki religijnej). Tego typu zagadnienia mogą być interesujące dla szerszej grupy odbiorców. Jako odrębny krąg tematów należałoby także wskazać poznawanie tradycji religijnych naszych sąsiadów, np. prawosławia, Kościołów protestanckich, islamu czy judaizmu. Promowanie tego rodzaju wiedzy wydaje się szczególnie potrzebne, aby pokonywać różne uprzedzenia i stereotypy funkcjonujące w relacjach między różnymi konfesjami.

Uzyskane wyniki badań umożliwiłyby na dalszym etapie wypracowanie konkretnych rozwiązań w postaci modelu edukacji religijnej, uwzględniającej potrzeby tej grupy wiekowej. Dzięki temu będzie możliwe porównanie oczekiwań seniorów w tym zakresie zamieszkujących w środowiskach gmin miejskich, miejsko-wiejskich oraz wiejskich. Można się zatem spodziewać, że poszczególne modele w pewnych szczegółach mogą się różnić.

Postulaty i wyzwania związane z tworzeniem ram edukacji religijnej

Biorąc pod uwagę fakt, że sfera religijności jest ważna dla osób starszych, należy też uznać, że istnieje potrzeba jej rozwijania w postaci edukacji religijnej. Już same wyjaśnienia związane z pojęciami wskazują, że powinna ona przybierać dwojaki charakter – konfesyjnej formacji religijnej oraz międzykonfesyjnej edukacji religijnej. Powinna być nastawiona na wspieranie i towarzyszenie seniorom w ich codzienności, poprawianie jakości ich życia, także w związku odczuciem ubytku sił, doświadczeniem odchodzenia bliskich czy przygotowaniem się na chwilę śmierci. Z tej racji edukacja religijna powinna generować pozytywne nastawienie do życia oraz do innych ludzi, łagodzić trudne emocje, zwłaszcza różnego rodzaju lęki

wym. Zob. M. Zając, *Katechizacja osób w podeszłym wieku*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 2012, t. 4 (59), s. 154-159.

i niepokoje. Aspekt treściowy zatem powinien być wtórny w stosunku do funkcji wsparcia i towarzyszenia seniorom²⁷.

Forma i poruszana problematyka powinny być dopasowane do indywidualnych potrzeb seniorów i nastawione na ich aktywizowanie. Należy dołożyć starań, aby osoby starsze czuły się zauważone, uszanowane, zaopiekowane. Wskazane byłoby ukierunkowanie katechezy na dialog, a nawet na słuchanie seniorów, którzy w ten sposób starają się uporządkować i przekazać багаż własnych doświadczeń duchowych. Stworzenie takich warunków pozwala im otworzyć się na innych oraz przyczynia się do utrwalania przekazu wartości²⁸. Forma proponowanej edukacji powinna być przyjemna, pobudzająca aktywność wielozmysłową, angażująca do działań o charakterze artystycznym (malowanie, wyszywanie, śpiewanie, taniec itp.). Seniorzy powinni czuć się podmiotami edukacji, wskazując propozycje konkretnych tematów, którymi chcieliby się zajmować.

Zakładając, że podmiotem odpowiedzialnym za edukację seniorów są w tym wypadku samorządy, to organizując edukację religijną powinny to czynić we współpracy z proboszczami lub innymi osobami odpowiadającymi za lokalne wspólnoty religijne. To zapewni wymiar konfesyjny formacji religijnej, zgodny z wiarą wyznawaną przez osoby starsze. Jej celem nie może być dublowanie lub naśladowanie przekazu katechetycznego w parafii. Uczestnicy powinni zauważać różnicę w formie i tematyce spotkań (charakter dialogiczny, możliwość wskazywania tematów do podjęcia). Ten rodzaj edukacji ma służyć poszerzeniu lub uzupełnieniu formacji religijnej w parafii. W ramach takiej współpracy możliwe byłoby natomiast prowadzenie pod kierunkiem duszpasterza różnych form edukacji religijnej, jak wspomniane wyżej kluby dyskusyjne, prelekcje, a zwłaszcza wycieczko-pielgrzymki.

Przygotowując model testowania edukacji religijnej, organizowanej pod auspicjami samorządów, należałoby uwzględnić także innych partnerów mogących prowadzić działalność edukacyjną. Do nich należą uczelnie wyższe posiadające wydziały teologiczne, placówki UTW, wydawnictwa religijne, redakcje czasopism, autorzy książek, redakcje mediów religijnych, muzea, agencje muzyczne organizujące koncerty muzyki chrześcijańskiej, ludzie kultury, naukowcy, psychologowie, przedstawiciele zakonów i instytutów świeckich, pracownicy domów pomocy czy hospicjów. Wachlarz możliwości jest pod tym względem bogaty i korzystanie z niego zależy jedynie od woli uczestników oraz zasobności budżetu organizatora. Obecnie trudno dostrzec, żeby instytucje posiadające potencjał edukacyjny (np. uczelnie wyższe, instytucje kultury) kierowały do seniorów specjalnie dobraną ofertę. Brakuje wydarzeń naukowych czy artystycznych, adresowanych wprost do tej grupy wiekowej, uwzględniającej jej potrzeby oraz możliwości uczestnictwa (np. konferencje, wystawy, koncerty). Korzystanie z oferty kultury wyższej powinno podnieść atrakcyjność

²⁷ Zob. K. Skoczylas, *Katecheza seniorów*, „Studia Włocławskie” 2016, t. 18, s. 206-209.

²⁸ Zob. R. Ceglarek, *Osoby starsze w strategii katechetycznej...*, dz. cyt., s. 341-345.

oraz poziom merytoryczny edukacji religijnej, zwłaszcza w mniejszych ośrodkach, w których seniorzy nie mają dostępu do tego typu instytucji. Na szczególne polecenie zasługują wyjazdy wycieczkowo-pielgrzymkowe, ponieważ wielu seniorów jest chętnych na odwiedzanie różnych miejsc będących pomnikami kultury i tradycji chrześcijańskiej w kraju i zagranicą. Poziom wykorzystania tej formy zależy wyłącznie od stopnia przygotowania merytorycznego takiego wyjazdu przez organizatora.

Jako odrębną propozycję należy potraktować edukację międzyreligijną, której w praktyce właściwie nie ma. Po części wynika to stąd, że Polska jest krajem w przeważającej większości katolickim, zaś mniejszości religijne stanowią zaledwie kilka procent naszego społeczeństwa. Obecnie ulega to jednak zmianom, choćby w związku z napływem do naszego kraju dużej liczby Ukraińców, a także przedstawicieli innych, czasem bardzo egzotycznych nacji, które poszukują u nas pracy. Coraz częściej będziemy zatem mieli do czynienia z wyznawcami innych religii, o których niewiele wiemy. Dlatego planując edukację religijną powinno się uwzględnić tę sytuację i organizować spotkania międzyreligijne służące wymianie doświadczeń, poznawania różnic oraz lepszemu wzajemnemu zrozumieniu. Temu powinny służyć wizyty w ośrodkach religijnych różnych konfesji, zapraszanie gości, aby mogli zaprezentować swoje tradycje i praktyki religijne. Coraz lepsze poznawanie innych religii jest wyzwaniem dla całego społeczeństwa, ale dotyczy to także osób starszych.

Postulatem, który należałoby rozważyć przy konstruowaniu projektu modelu, jest zaproponowanie edukacji zakładającej – obok typowych grup homogenicznych gromadzących tylko seniorów – także organizowanie form umożliwiających dialog międzypokoleniowy. Obecnie środowiskiem edukacyjnym zrzeszającym seniorów są przede wszystkim UTW. Za zachowaniem homogeniczności edukacji tego środowiska przemawia to, że możliwe jest lepsze dopasowywanie do niego treści i form spotkań. Należy jednak także rozważyć podejmowanie współpracy z ośrodkami ukierunkowanymi na młodsze pokolenia (np. Młodzieżowe Domy Kultury, ZHP i ZHR), aby podejmować wymianę międzypokoleniową oraz pomagać seniorom zrozumieć specyfikę zmian, jakie dzieją się w świecie za sprawą postępu w dziedzinie mediów cyfrowych.

W literaturze poświęconej UTW pojawia się także postulat, by zwrócić uwagę na formację edukatorów pracujących z seniorami²⁹. Wydaje się on bardzo zasadny, ponieważ obecnie ten obszar wymaga wzmocnienia. Najprostszy sposób to inicjowanie kooperacji pomiędzy ośrodkami, wymiana doświadczeń, dzielenie się dobrymi praktykami, rozwijanie wspólnych programów szkoleń dla edukatorów,

²⁹ Zob. A. Fabiś, R. Konieczna-Woźniak, *Polski fenomen uniwersytetów trzeciego wieku*, „Exlibris Biblioteka Gerontologii Społecznej” 2022, nr 1, s. 75, https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-e7e48123-54e5-40b3-8fdb-628994ab16eb/c/Exlibris_BGS_1_2022_Polski_fenomen_uniwersytetow_A_Fabis.pdf (dostęp 15.06.2024); A. Palma, *Uniwersytet trzeciego wieku – uczy, integruje i aktywizuje*, „Acta Universitatis Lodzianensis Folia Oeconomica” 2021, nr 6, s. 51-52, https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_18778_0208-6018_357_03/c/articles-2152804.pdf.pdf (dostęp 15.06.2024).

nawiązywanie kontaktów z podobnymi ośrodkami edukującymi w Europie. W ramach formacji edukatorów należy także uwzględnić aspekt religijny, aby odpowiedzialni za edukowanie osób starszych posiadali odpowiednią wiedzę w tym zakresie i potrafili rozmawiać na ten temat.

Podsumowanie

Religijność stanowi istotną wartość w życiu człowieka, w szczególności w okresie późnej dojrzałości. Wiara oraz wartości duchowe mają realny wpływ na komfort życia osób w podeszłym wieku, na ich stan psychiczny, zwłaszcza w kontekście chorób oraz trudu starzenia się. Współczesna oferta edukacyjna, organizowana dla seniorów w ramach UTW, w zasadzie nie obejmuje tej tematyki. Brakuje też badań, które diagnozowałyby tematy i formy edukacji religijnej pod kątem atrakcyjności dla seniorów. W tej sytuacji wydaje się szczególnie potrzebne przeprowadzenie odpowiednich badań wśród seniorów, jednak powinny one także uwzględniać wyjaśnienie, że proponowana edukacja religijna nie jest tożsama z działalnością duszpasterską Kościoła (kazaniami czy katechezą parafialną dla seniorów). Przewidywana edukacja zakładałaby formułę otwartą co do wyboru tematyki, jej łączenia z innymi obszarami wiedzy (np. historią, kulturą, sztuką), troską o zdrowie czy wychowanie. Podobnie otwartą powinna pozostawać forma spotkań, aby zapewnić seniorom możliwie komfortowe warunki oraz pomóc im się aktywizować. Jedną z bardziej atrakcyjnych form edukacji religijnej seniorów mogą być wyjazdy wycieczkowo-pielgrzymkowe, zakładające elementy integracyjne, ludyczne, edukacyjne oraz przeżycia duchowe. Współczesna edukacja religijna powinna także być otwarta na poznawanie innych religii oraz podejmowanie zagadnień służących refleksji nad przemianami cywilizacyjnymi oraz obecnością wartości w dzisiejszym świecie. Taka wizja edukacji religijnej zakłada wykorzystanie potencjału wydziałów teologicznych, instytucji, mediów oraz wydawnictw religijnych. Zadaniem takich partnerów byłoby zapewnienie ciekawej i profesjonalnej oferty w zakresie poruszanej tematyki religijnej. Na poziomie lokalnym powinna także odbywać się współpraca ośrodków służących edukacji dla seniorów z miejscowymi wspólnotami religijnymi.

Bibliografia

- Adamczyk M., *Uczenie się przez całe życie jako element uczestnictwa społecznego osób starszych i ich aktywnego starzenia się*, „Zeszyty Naukowe KUL” 65 (2022), nr 3 (259), s. 72-73.
- Bednarczyk R., *Encyklika Benedykta XVI „Spe salvi” jako papieska katecheza o nadziei w obliczu doświadczenia śmierci*, w: *Człowiek wobec bólu, cierpienia i śmierci*, red. J. Stala, N. Bravena, Kraków 2013.
- Bednarczyk R., *Potrzeby religijne seniorów przed i po pandemii COVID-19 w świetle wyników badań socjometrycznych przeprowadzonych w wybranych gminach na terenie*

- województwa mazowieckiego, w: *Pandemia a seniorzy. Wyzwania-działania-rozwiązania*, red. E. Bojanowska, R. Czekalski, Warszawa 2023.
- Białożył K., *Wielowymiarowy proces starzenia się i starości*, w: *Człowiek wobec bólu, cierpienia i śmierci*, red. J. Stala, N. Bravena, Kraków 2013.
- Borczyk W., *Uniwersytety trzeciego wieku w Polsce – różnorodność rozwiązań prawno-organizacyjnych*, <https://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/o/DDB3582FEA69F634C12572D60046C380/%24File/Uniwersytety%20trzeciego%20wieku%20w%20Polsce.pdf>.
- CBOS, *Polski pejzaż religijny – z dalekiego planu. Komunikat z badań nr 89/2022*, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_089_22.PDF.
- Ceglarek R., *Katecheza dla osób starszych*, „Ateneum Kapłańskie” 2011, z. 1, t. 157.
- Ceglarek R., *Osoby starsze w strategii katechetycznej Kościoła*, w: *Polska krajem misyjnym? 1050 lat chrześcijaństwa w Polsce*, red. T. Wielebski, P. Ochotny, M. Tutak, Warszawa 2016.
- Czekalski R., *Katecheza komunikacją wiary. Studium z katechetyki fundamentalnej*, Płock 2006.
- Czekalski R., *W poszukiwaniu kulturowego cohabitation dla współczesnej i przyszłej Europy: chrześcijaństwo, islam, judaizm*, „Studia Theologica Varsaviensia” 2012, nr 2.
- Fabiś A., *Rozwój duchowy jako atrybut dojrzałości w starości*, „Exlibris Biblioteka Gerontologii Społecznej” 2015, nr 1, s. 14, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-c784e216-a993-431b-bc2a-996cb5abccoc>.
- Fabiś A., Konieczna-Woźniak R., *Polski fenomen uniwersytetów trzeciego wieku*, „Exlibris Biblioteka Gerontologii Społecznej” 2022, nr 1, https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-e7e48123-54e5-40b3-8fdb-628994ab16eb/c/Exlibris_BGS_1_2022_Polski_fenomen_uniwersytetow_A_Fabis.pdf.
- GUS, *Uniwersytety trzeciego wieku w Polsce w 2018 r.*, opr. K. Adamska, Gdańsk 2019, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/uniwersytety-trzeciego-wieku-w-polsce-w-2018-r-,10,2.html>.
- GUS, *Uniwersytety trzeciego wieku w roku akademickim 2021/2022*, opr. K. Adamska, A. Sarnowska, A. Zaliwska-Szymańska, Warszawa–Gdańsk 2023, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/uniwersytety-trzeciego-wieku-w-roku-akademickim-20212022,11,4.html>.
- Halicki J., *Edukacja w starości jako działanie poprawiające jakość życia seniorów*, „Chowanna” 2009, nr 2, s. 205-206.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska o katechizacji *Catechesi tradendae*, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_16101979_catechesi-tradendae.html.
- Jan Paweł II, *List do osób w podeszłym wieku*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/do_starszych_01101999.html.
- Kochel J., *Biblijna pedagogia starzenia się, w: Służyć (z) miłością. Księga dedykowana Księdzu Biskupowi dr. hab. Antoniemu Długoszowi w dwudziestą piątą rocznicę sakry biskupiej*, red. A. Walulik i in., Częstochowa 2019.
- Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium ogólne o katechizacji*, Poznań 1998.
- Krystkowiak B., *Tajemnice starości – religijne życie seniorów*, „Humaniora. Czasopismo Internetowe” 2013, nr 4, s. 114, https://www.academia.edu/20145462/Tajemnice_starosci_religijne_zycie_seniorow (dostęp 15.06.2024).
- Palma A., *Uniwersytet trzeciego wieku – uczy, integruje i aktywizuje*, „Acta Universitatis Lodzianis Folia Oeconomica” 2021, nr 6, https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_18778_0208-6018_357_03/c/articles-2152804.pdf.pdf.
- Papieska Rada ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji, *Dyrektorium o katechizacji*, Kielce 2020.
- Razem dla seniorów*, <https://uksw.edu.pl/razem-dla-seniorow>.
- Rydz E., Tychmanowicz A., *Religijność seniorów. Uwarunkowania i funkcje*, Lublin 2019.
- Sękowska M., *Neopsychoanalityczna koncepcja rozwoju psychospołecznego Erika H. Eriksona*, w: *Duchowy rozwój człowieka. Fazy życia, osobowość, wiara, religijność. Stadialne koncepcje rozwoju w ciągu życia*, red. P. Socha, Kraków 2000.

- Skoczylas K., *Katecheza seniorów*, „Studia Włocławskie” 2016, t. 18.
- Stala J., *Osoba starsza a sens życia*, w: *Człowiek wobec bólu, cierpienia i śmierci*, red. J. Stala, N. Bravena, Kraków 2013.
- Tatała M., Walesa Cz., *Porównanie doświadczeń religijnych w okresie wczesnej, średniej i późnej dorosłości*, „Psychologia Rozwojowa” 2021, nr 1, <https://www.ejournals.eu/Psychologia-Rozwojowa/2021/Numer-1-2021>.
- Tokarski S., *Dojrzałość religijna*, w: *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, red. S. Głaz, Kraków 2006.
- Ulman P., *Religijność osób starszych w Polsce. Wyniki badań statystycznych*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2017, nr 2, <http://czasopisma.upjp2.edu.pl/studiasocialiacracoviensia/article/viewFile/2464/2302>.
- Uniwersytet Otarty UKSW*, <https://uo.uksw.edu.pl/node/392>.
- Walesa Cz., *Rozwój religijności człowieka*, w: *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, red. S. Głaz, Kraków 2006.
- Woźniak B., *Zaangażowanie religijne a stan zdrowia osób w wieku podeszłym: mechanizmy zależności, wybrane wyniki badań*, „Przegląd Socjologiczny” 2012, t. 61, nr 2.
- Zajac M., *Katechizacja osób w podeszłym wieku*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 2012, t. 4 (59).